

РОЗДІЛ 10
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.9

ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО ПРОЦЕСУАЛЬНИХ КОДЕКСІВLEGAL STATUS OF A LAWYER IN CIVIL PROCEEDINGS
IN THE CONTEXT OF CHANGES TO THE PROCEDURAL CODES

Заборовський В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті автором досліджується правовий статус адвоката в цивільному судочинстві на основі як діючої, так і попередньої редакції ЦПК України. Робиться висновок щодо доцільності існування такого іншого учасника справи як особи, яка надає правову допомогу. Звертається увага, що використання законодавцем виключно поняття «учасники справи» в багатьох випадках може ускладнити реалізацію покладеної на представника функції, виходячи з неврахування в ЦПК України особливостей такої правової конструкції.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, цивільно-процесуальне представництво, відносна процесуальна самостійність.

В статье автором исследуется правовой статус адвоката в гражданском судопроизводстве на основе как действующей, так и предыдущей редакции ГПК Украины. Делается вывод о целесообразности существования такого другого участника дела как лица, которое оказывает правовую помощь. Обращается внимание, что использование законодателем исключительно понятие «участники дела» во многих случаях может осложнить реализацию возложенной на представителя функции, исходя из неучтения в ГПК Украины особенностей такой правовой конструкции.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, гражданско-процессуальное представительство, относительная процессуальная самостоятельность.

In this article the author explores the legal status of a lawyer in civil legal proceedings on the basis of both the current and previous version of the Civil procedural code of Ukraine. The conclusion is made about the expediency of the existence of such another participant in the case as a person who provides legal assistance. Attention is drawn that the use by the legislator exclusively of the concept of «participants in the case» in many cases may complicate the implementation of the function assigned to the representative, based on the non-recognition of the features of such a legal design in the Civil procedural code of Ukraine.

Key words: lawyer, advocacy, civil procedural representation, relative procedural independence.

Актуальність теми. Одним із основних видів професійної діяльності адвоката є надання ним правничої допомоги в якості представництва інтересів клієнта в цивільному судочинстві, тобто у сфері цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносинах. Актуальність теми проявляється в тому, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства саме такий вид правничої допомоги є найбільш затребуваним, а тому важливого значення набуває дослідження проблем правового статусу адвоката-представника у цивільному провадженні. Крім цього, нова редакція ЦПК України вже передбачає тільки такий спосіб участі адвоката в цивільному судочинстві.

Аналіз наукових публікацій. Проблема визначення правового статусу адвоката в цивільному судочинстві була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виділити праці Г.І. Алейнікова, В.М. Буробіна, О.Д. Бойкова, Т.В. Варфоломеевої, А.Г. Волкової, Н.М. Гончарової, Д.В. Дрейзіна, А.В. Кожевникова, О.Е. Макушкіної, І.О. Насосової, Г.Л. Осокіної, Є.Г. Тарло та інших.

Метою даної статті є аналіз сутності правового становища адвоката в цивільному судочинстві, зокрема в контексті останніх змін процесуального законодавства. Основними завданнями автор ставить перед собою: проаналізувати правовий статус адвоката на основі як діючої, так і попередньої редакції ЦПК України; виявити наявні недоліки чинного правового регулювання такого статусу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи норми цивільного процесуального законодавства, до моменту внесення змін Законом № 2147-VIII [1], можна було дійти висновку, що адвокат у цивільному судочинстві міг мати статус або представника, або особи, яка надає правову до-

помогу. Основною процесуальною функцією, яка покладається на адвоката в цивільному процесі, є функція представництва, а суб'єктний склад осіб, відносно яких адвокат має право здійснювати представництво, передбачений ч. 1 ст. 58 ЦПК України. Адвокат є не єдиною особою, на яку може бути покладена функція представництва, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 60 цього Кодексу, представником у суді під час розгляду спорів, що виникають із трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи – ч. 6 ст. 19 ЦПК України) може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність. Крім цього, слід не забувати і про п. 18 Розділу XII «Прикінцеві положення» ЦПК України, згідно з яким необхідно враховувати пп. 11 п. 16-1 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (щодо поетапного запровадження монополії адвоката на представництво інших осіб в суді). Щодо попередньої редакції ЦПК України (ч. 1 ст. 40), то представником у суді фактично могла бути будь-яка особа, яка досягла вісімнадцяти років, мала цивільну процесуальну дієздатність та належно посвідчені повноваження на здійснення такого представництва. Слушно зауважує щодо цього Д.В. Дрейзіна: «Адвокат у цивільному процесі є особливим представником, функція представництва якого є його професійним обов'язком» [2]. Така особливність правового статусу адвоката полягає в тому, що він, крім прав та обов'язків, які надаються йому цивільним процесуальним законодавством, володіє також комплексом професійних прав, обов'язків та гарантій, що передбачені, зокрема, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

Наявність такої професійної складової частини в статусі адвоката в цивільному судочинстві, на нашу думку, є

тією основною рисою, що відрізняє його від інших осіб, які можуть бути представниками в суді. Тож позитивними, як ми уже зазначали, є зміни до Конституції України (щодо правосуддя), якими монополія на здійснення основних видів правової допомоги (захисту та представництва) закріплюється виключно за адвокатами.

Щодо процесуальних повноважень адвоката як представника особи в суді, то, відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України він здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки (в попередній редакції – представник може вчиняти від імені особи, яку він представляє, всі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа). Така вказівка українського законодавця свідчить про похідний характер повноважень представника в цивільному судочинстві. Виходячи із цього, доволі дискусійним в юридичній літературі залишається питання про самостійність правового становища та про місце представника в цивільному провадженні.

Щодо самостійності правового становища представника в цивільному судочинстві, то в юридичній літературі наявна точка зору, згідно з якою він (у тому числі і у разі виконання представницької функції адвокатом) не може розглядатися як самостійний учасник такого судочинства. Прихильником такої позиції, зокрема, є А.В. Кожевніков, який вказує, що адвокат-представник «не є самостійним учасником процесу, він – представник, його права похідні від прав особи, яку він представляє» [3, с. 10].

Деякі науковці дотримуються іншої позиції вказуючи, з одного боку, на певну залежність адвоката-представника від свого довірителя, а з іншого – на самостійність його процесуального статусу. Специфіка індивідуального правового становища адвоката в цивільній справі, за твердженням Н.М. Гончарової, полягає в тому, що адвокат залежить від довірителя як його процесуальний представник, який бере участь у цивільному судочинстві від імені та в інтересах довірителя на основі наданих довірителем повноважень, але зберігає при цьому повну незалежність як його радник [4, с. 176].

На нашу думку, в цьому разі правильніше виходити з похідного характеру виникнення повноважень в адвоката представника в цивільному процесі, ніж із залежності (процесуальної) адвоката від особи, яку він представляє. Також не потрібно забувати й те, що крім процесуальних повноважень, які делегує адвокату його клієнт, у нього наявний й комплекс невід'ємних професійних прав та обов'язків, що передбачені законодавством про адвокатуру. Про процесуальну самостійність правового статусу адвоката в цивільному провадженні свідчить і той факт, що він «виступає не за особу, яку він представляє, а поряд із нею, та володіє в процесі власними процесуальними правами та обов'язками» [5, с. 15]. Подібної точки зору дотримується й Г.Н. Осокіна – вказуючи на відмінність судового представництва від представництва в цивільному праві, і вона зазначає, що для нього характерним є не заміщення одного суб'єкта права іншим, а приєднання до дієздатності особи, яку представляють, дієздатності представника. При цьому такий представник зберігає за собою право на вчинення процесуальних дій [6, с. 239]. Така позиція дотримана і національним законодавцем, який у ч. 2 ст. 58 ЦПК України закріплює норму, згідно з якою особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Заслугує на увагу й позиція Є.Г. Тарло, який вказує, що судовий представник, «здійснюючи захист прав і законних інтересів особи, яку він представляє, наділяється законом самостійними правами, на нього покладаються певні обов'язки. Причому надання цих прав у ряді випадків не залежить від волі особи, яку він представляє. Все це вказує на те, що судовий представник є самостійним суб'єктом цивільного процесуального права» [7, с. 160]. На підставі вказаного ці науковці роблять висновок про са-

мостійне процесуальне становище представника у цивільному судочинстві. Ми цілком підтримуємо таку позицію і вважаємо, що правовий статус адвоката як представника в цивільному судочинстві повинен характеризуватися виключно як самостійний.

Дійшовши висновку про самостійне становище представника в цивільному процесі, ми згідні з тими науковцями, які вказують, що така самостійність має не абсолютний, а відносний характер. З таких позицій виходить, зокрема, Є.Г. Тарло, зазначаючи, що «процесуальні права представник набуває не інакше, як на підставі повноважень особи, яку він представляє» [7, с. 162]. Відносно самостійним процесуальним становищем науковці характеризують діяльність не лише адвоката-представника, але й адвоката-захисника. Так, представляючи інтереси обвинуваченого, за твердженням Г.І. Алейнікова, захисник «виступає самостійним суб'єктом доказування, хоча його незалежність не може бути спрямована на шкоду підзахисному, і його діяльність не повинна спричинити негативних для обвинуваченого процесуальних наслідків» [8, с. 9]. Про досить умовну і обмежену рамками функції захисту процесуальну самостійність захисника вказує й А.Г. Волкова, звертаючи увагу на те, що повноваження захисника обвинуваченого пов'язані із думкою останнього при здійсненні найбільш відповідальних процесуальних дій і виборі кінцевої позиції у справі [9, с. 17].

В юридичній літературі вказується не тільки на існування відносної процесуальної самостійності адвоката, але й наводяться можливі негативні наслідки закріплення позиції про абсолютність такої самостійності. Зокрема, І.В. Насосова наголошує, що «теорія повної процесуальної самостійності адвоката суперечить самій ідеї захисту, оскільки вона призводить до відриву захисту від її бази, до створення конфлікту між захисником і підзахисним, що не може бути виправдане ні з точки зору функції захисту, ні з етичної точки зору» [10, с. 12]. Повну позиційну самостійність науковці розглядають як таку, що «була б небезпечна не тільки для правосуддя, а й для самого інституту адвокатури, оскільки підриває довіру обвинуваченого до адвоката, насторожує обвинуваченого, ставить його в положення необхідної оборони від власного захисника, зводить нанівець процесуальні гарантії права на захист» [11, с. 51].

Враховуючи вказане, ми підтримуємо позицію науковців про відносно самостійний характер правового статусу не тільки адвоката-захисника, але й адвоката-представника. Так, дійсно, адвокат при наданні професійної правничої (правової) допомоги (як у формі захисту, так і у формі представництва) повинен свою процесуальну позицію будувати відповідно до волі клієнта. Такої точки зору дотримується і український законодавець, який у п. 3 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [12] закріплює положення, згідно з яким адвокату забороняється займати в справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Потрібно враховувати й положення ст. 8 Правил адвокатської етики (пріоритет інтересів клієнта) [13]. Але таке правове становище адвоката «не перетворює його в покійного слугу» [14, с. 33] свого клієнта. У цьому разі необхідно керуватись положеннями законодавства, які дають нам можливість дійти висновку, що закон і моральність у професії адвоката є вищими за волю його клієнта (зокрема, норми п. 2 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст. 7 Правил адвокатської етики). Як зазначають В.М. Буробін та В.В. Мельник, вислів «клієнт завжди правий» для адвоката повинен мати характер імперативу і не піддаватися сумніву, але водночас засоби і методи захисту, застосовані адвокатом повинні ґрунтуватися на законі. Вони звертають увагу на те, що побажання клієнта понад усе, але не замість усього [15, с. 14].

Отже, все це підтверджує позицію про відносний характер процесуальної самостійності адвоката, оскільки,

з одного боку, адвокат наділений правом самостійно обирати методи та засоби надання правової допомоги своєму клієнту, а з іншого – йому забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта. Крім цього, адвокат повинен враховувати й дію принципу пріоритетності інтересів клієнта, але водночас не забувати, що закон і моральність у його професійній діяльності є вищими за волю його клієнта. Також не слід забувати і про похідний характер виникнення повноважень адвоката. За нашим переконанням, вказане свідчить про певне обмеження процесуальної самостійності адвоката, але в жодному разі не про обмеження його професійної незалежності (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні).

Пов'язаною з питанням про з'ясування сутності процесуальної самостійності статусу адвоката-представника в цивільному провадженні є і проблема визначення його місця в такому провадженні. На підставі дослідження позицій науковців, а також законодавчої практики Російської Федерації, ми робимо висновок про наявність підходу, згідно з яким представники в цивільному провадженні не відносяться до осіб, які беруть участь у справі. Аналіз праць, зокрема М.С. Шакар'яна [16, с. 74] та С.М. Федулової [17, с. 26], свідчить про те, що таку свою позицію вони обгрунтовують насамперед відсутністю суб'єктивної матеріальної заінтересованості представника в отриманні по справі рішення суду певного змісту та похідним характером виникнення його повноважень [18, с. 151].

Поділяючи позицію науковців про відсутність у процесуальних представників матеріально-правової заінтересованості, ми піддаємо сумніву їх припущення про відсутність у них і процесуальної заінтересованості. За твердженням М.А. Вікут, вона полягає в прагненні добитися в процесі певного позитивного правового результату на користь особи, яку представляють, що теж є юридичною, оскільки заснована на законі [19, с. 107]. На наявність процесуального інтересу в справі в судових представників вказує і Є.М. Кімінчіжі, який до того ж зазначає, що вони своїми діями впливають на розвиток процесу, мають процесуальні права та обов'язки, за невиконання своїх процесуальних обов'язків можуть бути притягнуті до процесуальної відповідальності, а також самостійно вирішують значну кількість процесуальних питань [20, с. 57]. На підставі вказаного науковці доходять висновку про необхідність віднесення представників до категорії осіб, які беруть участь у справі. Така необхідність зумовлена й тим, що, як зазначав ще О.Ф. Козлов, за характером своєї участі представники ніяк не можуть перебувати в одному ряду зі свідками, перекладачами, експертами, оскільки беруть участь в обговоренні правової сутності спору про право і висловлюють свої судження про його вирішення [21, с. 105]. Подібної точки зору дотримується й Г.Л. Осокіна [6, с. 243]. Поділяє таку позицію і Є.Г. Тарло, який обгрунтовує положення про те, що «судовий представник у цивільному, арбітражному й інших видах судочинства повинен бути віднесений до осіб, які беруть участь у справі, оскільки наділений власними процесуальними правами, має юридичний інтерес у процесі і висловлює власну волю» [7, с. 411].

На підставі вказаного можна дійти висновку, що представник у цивільному процесі володіє власним процесуальним інтересом, що хоча і не є матеріально-правовим та відрізняється від інтересу сторін та третіх осіб (заявників та заінтересованих осіб), все ж таки повинен розглядатися як юридичний інтерес. Наявність такого інтересу представника, який спрямований на отримання позитивного результату справи для особи, яку він представляє, вказує на необхідність віднесення його до категорії осіб, які беруть участь у справі. Тож позитивною була практика українського законодавця, який виходив саме з таких позицій (ст. 26 попередньої редакції ЦПК України).

Щодо чинного ЦПК України, то він всіх учасників судового процесу розподіляє на учасників справи, представників та інших учасників процесу. Наявність такого регулювання, з одного боку, вказує на специфічне правове становище представника в цивільному судочинстві, що додатково підтверджує нашу позицію про самостійність його статусу, а з іншого – використання українським законодавцем виключно поняття «учасники справи» (по аналогії з попереднім – «особи, які беруть участь у справі») в багатьох випадках можуть ускладнити реалізацію покладеної на представника функції, виходячи з неврахування в ЦПК України особливостей такої правової конструкції (зокрема, щодо можливості участі представника у закритому судовому засіданні (ч. 10 ст. 7), надсилання йому судових повісток (ст. 128), повідомлення судом про місце, дату і час судового засідання (ч. 2 ст. 211), зазначення відомостей про представника у протоколі судового засідання та ухвалі суду (відповідно ст. 248 та 260) тощо). Недолік полягає і в подальшому використанні законодавцем конструкції «особи, які беруть участь у справі» (ч. 1 ст. 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 258 ЦПК України), але при цьому вже не розкривається її зміст.

Наявність власного процесуального інтересу щодо результату розгляду справи, в поєднанні із комплексом самостійних процесуальних прав, якими наділяється адвокат як представник особи у цивільному провадженні, та з урахуванням того, що представник не заміщує особу, яку представляє, а діє поряд із нею, дає можливість сформулювати висновок про те, що адвокат як процесуальний представник є самостійним учасником такого провадження. Але така самостійність адвоката має не абсолютний, а відносний характер. Додатковим підтвердженням самостійного характеру участі адвоката як представника можна навести й той факт, що в цивільному судочинстві він відстоює не тільки приватні інтереси особи, яку представляє, а, враховуючи дуалістичну природу адвокатури, в його представницькій діяльності має прояв й публічний інтерес (відстоювання інтересів держави та суспільства в цілому).

Необхідно врахувати й те, що основні риси, які дають нам змогу сприймати його як самостійного учасника цивільного процесу, стосуються саме процесуального представництва, яке розглядається нами як міжгалузевий правовий інститут, що характеризується наявністю ряду спільних загальних рис та відсутністю суттєвих розбіжностей. Додатковим аргументом щодо обгрунтування процесуальної самостійності статусу вже адвоката-представника є й наявність професійної складової в такому його статусі, реалізація якого, за загальним правилом, не залежить від виду як адвокатської діяльності, так і процесуального провадження. На підставі вказаного можна зробити припущення, що адвокат-представник в усіх видах судочинства повинен розглядатися як самостійний учасник процесу.

Як ми вже зауважували, до моменту внесення вищевказаних змін адвокат у цивільному судочинстві міг мати правовий статус не тільки представника особи, але й особи, яка надає правову допомогу. Проведене нами дослідження [22] давало можливість дійти висновку про доцільність існування такого учасника цивільного провадження. Це зумовлено випадком, коли учасник справи вважає за необхідне отримання ним правничої допомоги, але водночас не бажає залучати таку особу як свого представника. Можливість отримання такої допомоги співвідноситься також із положенням Рішення КСУ (справа про право на правову допомогу) [23], відповідно до якого державою гарантується будь-якій особі можливість вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. Із цією метою ЦПК України повинен чітко визначати правове становище особи, яка надає правничу допомогу, зокрема шляхом закріплення порядку посвідчення повноважень такої особи та

розширення кола її повноважень (у порівнянні з тим, що були закріплені в попередній редакції Кодексу), які б перетворили її на активного учасника цивільного судочинства. Враховуючи, що в цьому випадку ані функція захисту, ані функція представництва не набуває значення ключової, то адвокат, займаючи правове становище особи, яка надає правову допомогу, на нашу думку, повинен набувати статусу власне адвоката (подібно до статусу адвоката свідка).

Висновки. До моменту викладення ЦПК України в новій редакції можна було дійти висновку, що адвокат у цивільному судочинстві міг мати статус або представника, або особи, яка надає правову допомогу. Внесення вказаних змін зумовило ситуацію, згідно з якою адвокат у цивільному судочинстві може набути вже виключно статус адвоката-

представника. Ми не поділяємо такої позиції, а вважає за доцільне існування такого іншого учасника справи як особи, яка надає правову допомогу (зумовлено випадком, коли учасник справи вважає за необхідне отримання ним правничої допомоги, але водночас не бажає залучати таку особу як свого представника). Аналіз положень чинної редакції ЦПК України, за аналогією з попередньою, дає можливість визначити адвоката-представника як самостійного учасника провадження, але використання законодавцем виключно поняття «учасники справи» (по аналогії з попереднім – «особи, які беруть участь у справі») в багатьох випадках може ускладнити реалізацію покладеної на представника функції, виходячи з неврахування в ЦПК України особливостей такої правової конструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.
2. Дрейзіна Д.В. Деякі питання участі адвоката у цивільному процесі. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 2. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/115.pdf> (дата звернення: 28.02.2018).
3. Кожевников А.В. Адвокат-представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Свердловск, 1974. 25 с.
4. Гончарова Н.Н. Формирование и реализация адвокатом правовой позиции по гражданскому делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. М., 2008. 224 с.
5. Макушкина Е.Э. Право адвоката на сбор доказательств: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Томск, 2007. 27 с.
6. Осокина Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. 616 с.
7. Тарло Е.Г. Проблемы профессионального представительства в судопроизводстве России: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.11, 12.00.15. М., 2004. 460 с.
8. Алейников Г.И. Теоретические и практические вопросы деятельности защитника по собиранию доказательств в стадии досудебного следствия по законодательству Украины и России: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2004. 35 с.
9. Волкова А.Г. Защитник в предварительном расследовании по делам о преступлениях, отнесенных к компетенции таможенных органов: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2002. 30 с.
10. Насонова И.А. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Волгоград, 1998. 18 с.
11. Бойков А.Д., Капинус Н.И., Тарло Е.Г. Адвокатура России: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИКФ Омега-Л, 2002. 432 с.
12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 62. Ст. 17.
13. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 року. URL: <http://vkdko.org/wp-content/uploads/2017/07/PravilaAdvokatskojiEtiki2017.pdf> (дата звернення: 28.02.2018).
14. Насонова И.А. Некоторые проблемы правового положения защитника в уголовном процессе. Вестник Воронежского института МВД России. 2007. № 3. С. 32-35.
15. Адвокатская деятельность: учебно-практическое пособие / Под общ. ред. В.Н. Бурбина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «ИКФ «ЭКМОС», 2003. 624 с.
16. Гражданское процессуальное право: учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др.; под ред. М.С. Шакарян. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 584 с.
17. Федулова С.Н. Правовой статус представителя в гражданском процессе. Адвокатская практика. 2013. № 1. С. 26.
18. Заборовський В.В., Шкорка І.М. Місце адвоката-представника в цивільному судочинстві України. Верховенство права та правова держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21-22 жовтня 2016 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 149.
19. Гражданский процесс России: учебник / Под ред. М.А. Вкут. М.: Юристъ, 2004. 459 с.
20. Киминчижи Е.Н. Осуществление права на защиту в гражданском процессе профессиональными представителями. Юрист. 2007. № 6. С. 54.
21. Козлов А.Ф. Субъекты советского гражданского процессуального права по основам гражданского судопроизводства и новым ГПК союзных республик. Советское государство и право. 1965. № 6. С. 100.
22. Заборовський В.В. Правовий статус особи, яка надає правову допомогу, в цивільному судочинстві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 183.
23. Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Голована Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. Офіційний вісник України. 2009. № 79. Ст. 62.